

REGIS, Riccardo / RIVOIRA, Matteo (2023): *Dialetti d'Italia: Piemonte e Valle d'Aosta*. Roma: Carocci, 147 p.

En el marc de la col·lecció *Dialetti d'Italia* coordinada per Luca Lorenzetti i Alessandro De Angelis, ens arriba el volum dedicat a les varietats lingüístiques del Piemont i la Vall d'Aosta. Certament, no és el primer volum dedicat a la descripció de les varietats d'aquestes regions, i, de fet, existeix una tradició consolidada dins dels estudis dialectològics italians que, per raons històriques, culturals i lingüístiques, ajunta el Piemont i la Vall d'Aosta. Entre els volums més cèlebres publicats sobre la matèria, trobem el de Gaetano Berruto (1974) o el de Tullio Telmon (2001), que també han seguit aquest agrupament regional doble. Tanmateix, ens trobem davant d'un volum que presenta una descripció rigorosa i actualitzada de les varietats principals del Piemont i la Vall d'Aosta, i que ofereix alhora un treball introductor per a estudiants universitaris i un manual de consulta fàcil i ràpida per a estudiosos de la matèria. En aquest volum, Riccardo Regis i Matteo Rivoira proposen una descripció centrada en les tres varietats autòctones principals del Piemont i la Vall d'Aosta: el piemontès, l'occità i el francoprovençal.

Pel que fa als autors, tots dos són de procedència piemontesa. Riccardo Regis és professor de lingüística italiana a la Universitat de Torí. La seva recerca se centra en el contacte lingüístic, la dialectologia i la sociologia del llenguatge. Ha participat al projecte de recerca *Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale*, que documenta la diversitat lingüística i cultural de l'àrea gal·loromànica sota administració italiana.

Matteo Rivoira és professor de lingüística italiana a la Universitat de Torí i la seva recerca se centra en la dialectologia, el contacte lingüístic i la geolingüística, amb particular èmfasi en les varietats gal·loromàniques del Piemont. És director de l'*Atlante Linguistico Italiano*, un projecte geolingüístic endegat per Matteo Bartoli el 1924 i continuat al llarg dels segles xx i xxi, el qual documenta la diversitat lingüística present a Itàlia i ja compta amb nou volums.

Així doncs, el recorregut, l'experiència i la procedència de Regis i de Rivoira els converteixen en autors de perfil altament qualificat per elaborar un volum dedicat al Piemont i la Vall d'Aosta.

El Piemont i la Vall d'Aosta són dues regions especialment atractives per a qualsevol romanista, principalment a causa del seu caràcter fronterer i d'una història lingüística marcada pel pols per l'orientació vers la italianitat o la francesitat, aspecte que els autors tracten al primer capítol. La regió geogràfica que ocupen el Piemont i la Vall d'Aosta s'ubica entre l'extrem occidental de la plana del Po i els Alps, a cavall de la Itàloromània i la Gal·loromània i, per tant, abraça varietats lingüístiques pertanyents a dues subbranques romàniques, és a dir, tant del grup gal·loromànic com del subgrup gal·loitàlic, aquest darrer generalment inserit en el grup itàloromànic. Així, a través d'aquest volum el lector disposa d'una eina que li permet introduir-se a l'estudi de tres varietats contigües: una varietat itàloromànica —concretament gal·loitàlica—, el piemontès, i dues de gal·loromàniques, l'occità i el francoprovençal. Resulta especialment interessant i útil disposar d'un volum amb tres descripcions de tres varietats contigües que pertanyen a dos grans grups romànics: una consulta ràpida permet comparar diferents trets fonològics o morfosintàctics que poden o no ser coincidents entre si. La comparació entre, d'una banda, l'occità i el francoprovençal del Piemont i la Vall d'Aosta i, de l'altra, el piemontès és interessant precisament perquè permet observar fins a quin punt existeix una transició suau entre aquestes varietats romàniques, de manera que es pot posar a prova la condició de contínuum dialectal de la Romània en àrea alpina. Les dades que trobem a les tres descripcions estan endreçades seguint una mateixa estructura i organització que detallarem a tot seguit, cosa que facilita la comparació entre les diferents varietats i permet d'elaborar l'anàlisi de trets lingüístics específics que poden ser més o menys coincidents en funció del cas. Per exemple, una consulta ràpida ens permetrà comprovar que la primera persona del present d'indicatiu és representada pel morfema [-u] en totes tres varietats (p. 47, 90 i 123) i, per tant, és fàcilment constatable que totes tres varietats estan englobades per una mateixa isoglossa en aquest cas. Per contra, es pot observar que la forma principal de l'article masculí singular és plena i gairebé idèntica en les dues varietats gal·loromàniques: [lu] en occità (p. 80) i [lo] o [lu] en francoprovençal (p. 112), mentre que en piemontès és reforçada: [əɫ] (p. 37).

Quant a l'estructura, el llibre està dividit en quatre capítols principals: una introducció i tres capítols dedicats a cadascuna de les tres varietats. Finalment, també trobem un annex de textos dialectals en què es presenta un text en forma fonètica per a cadascuna de les tres varietats descrites al volum.

Al capítol 1, anomenat «I dialetti del Piemonte», els autors elaboren un retrat lingüístic general del Piemont i la Vall d'Aosta, enumeren les varietats lingüístiques històricament parlades a les dues regions, les col·loquen al territori i n'illustran la distribució geogràfica, tot complementant-la amb un mapa. Així, fan palès que, malgrat que el volum se centra en la descripció de les tres varietats ja assenyalades, en territori piemontès i valldostà també s'hi parlen altres varietats com l'alemany *walser*, el lligur, l'emilià o el llombard, que ocupen els extrems geogràfics de la regió. Els autors subratllen el fet que un dels elements que uneix el Piemont i la Vall d'Aosta és el rol desenvolupat històricament per la llengua francesa, un rol que, tanmateix, ha estat diferent en cada cas, i que detallen per a totes dues regions des d'una perspectiva històrica i sociolingüística. D'aquesta manera, Regis i Rivoira deixen entreveure des de bon principi que les variables històriques i sociolingüístiques no seran pas oblidades en llurs descripcions lingüístiques, que, de fet, ocupen el primer subcapítol, anomenat «Inquadramento storico e sociolinguistico», de cada capítol dedicat a cadascuna de les tres varietats.

Com hem esmentat, els capítols 2, 3 i 4 estan dedicats a cadascuna de les tres varietats presentades: un al piemontès, un altre a l'occità i, un tercer, al francoprovençal. Cadascun dels tres capítols inclou quatre subcapítols, que consisteixen en un enquadrament històric i sociolingüístic de cada varietat, una presentació de les diferents varietats internes, una descripció fonològica i fonètica, i una descripció morfosintàctica. Per a cadascuna de les tres varietats, dins del subcapítol dedicat a la fonologia i la fonètica, trobem tres apartats principals: els dos primers tracten respectivament el vocalisme i el consonantisme amb una visió sincrònica de cada varietat, i en un tercer apartat, anomenat «Cenni di linguistica storica», es detallen els fenòmens més rellevants quant al vocalisme i al consonantisme des d'una perspectiva diacrònica. El subcapítol dedicat a la morfologia i la sintaxi està dividit en set apartats en el cas de l'occità i el francoprovençal, i en nou apartats en el cas del piemontès. En aquests subcapítols es presenten d'una manera sistemàtica per a cada varietat les característiques en sincronia del substantiu, l'article, l'adjectiu, els possessius, els demostratius, el pronom i el verb, i en el cas del piemontès, a més a més, trobem un apartat dedicat a la negació i, un altre, també anomenat «Cenni di linguistica storica», que examina els fenòmens en diacronia més rellevants, en aquest cas quant a la morfologia i la sintaxi del piemontès. Això no obstant, la mancança d'aquests dos darrers apartats en el cas de l'occità i del francoprovençal és justificada pels autors per la limitació d'espai imposada pels criteris editorials.

El volum tampoc no conté apartats dedicats al lèxic, aspecte que considerem cabdal de cara a la comparació entre les tres varietats. Malgrat això, de nou els autors en justifiquen l'absència per la limitació d'espai disponible.

Pel que fa a la varietat específica objecte de descripció de cadascun dels tres capítols, Regis i Rivoira destaquen que la descripció del piemontès que s'ofereix és sobretot del torinès, terme que s'adverteix que és normalment utilitzat com a sinònim de piemontès i viceversa. Tot i això, les referències a altres varietats internes i a llurs característiques lingüístiques són freqüents dins del text. D'altra banda, en el cas de l'occità i el francoprovençal no es descriu sistemàticament una sola varietat referent. Aquesta decisió, explicada en una premissa al començament del llibre, es fonamenta en el fet que el piemontès, com hem esmentat, compta amb una varietat guia, el torinès, mentre que l'occità i el francoprovençal, com apunten els autors, no han tingut mai un «centro linguistico unificatore» (p. 11). Amb tot, en el cas de l'occità s'ha optat per oferir una descripció que, tot i que té en compte les diferents varietats, està basada en les centrals, i en el cas del francoprovençal la descripció se centra en la varietat de la ciutat d'Aosta.

Pel que fa a la classificació de les varietats diatòpiques internes, en el capítol 2.2, els autors repassen les diferents propostes de classificació de les varietats del piemontès, entès com un sistema de varietats gal·loitàliques i no pas com la koiné històrica de base torinesa. Se citen, doncs, les diverses classificacions que han estat proposades, com la de Flechia, que separa piemontès occidental de piemontès oriental basant-se en l'oposició, la qual ha estat entre les varietats que presenten *-i* i les que tenen

-e en posició final àtona, ha estat posteriorment secundada per estudiosos com Bertoni, Merlo o Pellegrini, que empren alternativament la nomenclatura d'alt i baix piemontès per designar les dues varietats de la mateixa classificació. S'apunta també que altres classificacions, com la de Berruto (1974: 12), separen el piemontès, entès com a torinès, de la resta de varietats. Finalment, Regis i Rivoira opten per seguir la classificació de Telmon (2001), que al mateix temps subscriu la de Berruto (1974), i que divideix el piemontès en torinès/piemontès, alt piemontès, montferrí, alexandrí, langarol, canavesà, bielès, vercelès i valsesià.

Pel que fa a la classificació de les varietats occitanes, tractada al capítol 3.2, els autors apunten que les varietats occitanes del Piemont formen part del grup vivaroalpí, donada la palatalització de c- i g- davant d'ʌ en posició inicial de síl·laba i la caiguda de l'oclusiva sorda i sonora dental, -t- i -d-, en context intervocàlic, entre altres fenòmens. Regis i Rivoira divideixen les parles occitanes cisalpines en tres grups: septentrional, central i meridional, i esmenten també algunes de les comunitats occitanòfones al·logotes fruit de la migració, com la de Guardia Piemontese, a Calàbria.

Quant a la classificació de les varietats francoprovençals, tractada al capítol 4.2, apunten que és més difícil de dur a terme a causa de la forta variació interna. Tanmateix, indiquen que l'alta Vall d'Aosta està més fortament vinculada a l'àrea dialectal francoprovençal transalpina, mentre que la baixa Vall d'Aosta conté trets més arcaïtzants, alhora que més influència de varietats gal·loitàliques, principalment del piemontès. Amb relació a l'àrea lingüística francoprovençal dins del Piemont, identifiquen quatre àrees lingüístiques: les Valls d'Orco i Soana, les Valls de Lanzo, la baixa Vall de Susa juntament amb la Vall Cenischia, i la Vall Sangone.

Cal assenyalar que en aquest volum, com ja és habitual a l'escola dialectològica italiana dels darrers temps, s'ha optat per representar les formes de les diferents varietats lingüístiques gairebé exclusivament en transcripció fonètica, a través de l'alfabet fonètic internacional, una tria que és advertida al començament del volum. Els autors, però, sí que esmenten l'existència de sistemes gràfics per a cadascuna de les tres varietats i en donen alguns exemples. Així, en el cas del piemontès parlen d'una ortografia «ben aclimatada» (p. 26), coneguda amb el nom de Pacotto-Viglongo, i d'una altra de més recent, menys difosa i més italianitzant, creada per Bruno Villata. Tot i que exposen en taules alguns exemples de mots escrits en les grafies de les tres varietats, un apartat dedicat a la tradició escrita i a la grafia de cada varietat, diferent en cada cas, hauria posat en relleu el seu valor cultural i literari, sobretot en el cas del piemontès, que ha comptat històricament amb una koiné regional de base torinesa, tal com apunten i expliquen els autors al capítol 2.1. D'exemples textuals de les varietats en grafia, però, tan sols en trobem al capítol 2.4, en què apareixen alguns fragments textuals piemontesos per il·lustrar alguns dels trets morfosintàctics descrits.

La presentació de les dades lingüístiques al llarg del llibre combina les descripcions textuals amb l'ús freqüent de taules en què s'organitzen les dades de manera entenedora. Per exemple, quant a l'apartat del vocalisme, dins dels subcapítols dedicats a la fonètica i la fonologia, per a totes tres varietats són presentats els fonemes vocàlics, que apareixen també dins d'una taula. El llenguatge utilitzat és tècnic i precís, i les descripcions textuals deixen poc espai per a divagacions.

El llibre compta amb un annex anomenat «Testi dialettali», en què apareixen tres textos en forma fonètica que corresponen a una traducció de *La tramontana e il sole* en piemontès, occità i francoprovençal. També s'ofereix la possibilitat d'escoltar gravacions de narracions dels tres textos a través d'un enllaç adjuntat. Pensem que, en aquest cas, haver disposat dels textos també en grafia podria haver estat útil per obtenir un exemple més o menys extens dels respectius sistemes gràfics, sense que això hagués ocupat gaire més espai.

Regis i Rivoira tanquen aquest volum amb una àmplia bibliografia, que a més a més ve acompanyada d'indicacions bibliogràfiques al lector per aprofundir en qüestions tractades a cadascun dels capítols.

En definitiva, es tracta d'un volum que aconsegueix condensar un seguit de dades lingüístiques rellevants sobre les varietats del Piemont i la Vall d'Aosta en poc més de cent pàgines. No ens trobem pas davant d'una gramàtica, sinó d'un volum curt però dens, que ofereix un retrat actualitzat de les varietats

autòctones principals del Piemont i la Vall d'Aosta, que exposa amb precisió i claredat dades variades i complexes sobre les varietats piemonteses, occitanes i francoprovençals presents al territori, i que té en compte factors històrics i sociolingüístics que complementen les descripcions estrictament lingüístiques, que tracten la fonologia, la fonètica i la morfosintaxi de cada varietat. Al mateix temps, aconseguix abastar aspectes tant sincrònics com diacrònics, si bé aquests darrers són tractats més àmpliament en el cas del piemontès, com hem apuntat. Així, els autors d'aquest volum troben un compromís reeixit entre atestació de la diversitat dialectal i descripció de varietats de referència, entre sincronia i diacronia, i entre sociolingüística i descripció estricta de trets lingüístics de les varietats tractades.

Max MERCADER

Università degli Studi di Roma "La Sapienza"

Bibliografia

BERRUTO, Gaetano (1974): *Piemonte e Valle d'Aosta*. Pisa: Pacini.

TELMON, Tullio (2001): *Piemonte e Valle d'Aosta*. Roma / Bari: Laterza.

RIALLAND, Annie / RUSSO, Michela (dir.) (2023): *Les langues régionales de France : nouvelles approches, nouvelles méthodologies, revitalisation*. Paris: Éditions de la Société de Linguistique de Paris, 286 pp.

Le livre à présenter ici renferme une grande quantité d'informations, il donne à réfléchir, et il fait surgir, quand on le referme, de nombreuses questions sur les possibilités et les limites de la recherche que je ne pourrai qu'effleurer dans ce compte-rendu.

Le volume contient la majeure partie des communications (sept sur dix, mais on ne sait pourquoi les trois autres contributions n'y sont pas) présentées lors d'une journée d'étude de la Société de Linguistique de Paris, le 12 juin 2021 ; cette journée s'est déroulée sous la même enseigne que celle du livre. Son but n'est pas un traitement exhaustif des langues de France, mais une présentation de nouvelles possibilités de recherche en ce qui concerne ces langues et une réflexion sur les rôles qu'elles peuvent jouer dans le devenir de ces langues (p. 1). C'est pourquoi la plupart des contributions mettent l'accent sur les nouveaux outils de recherche et sur les avantages que l'on peut en tirer. En même temps, cette démarche implique que les travaux présentés partent dans des directions assez différentes et qu'il est par conséquent difficile d'en tirer des conclusions simples, générales et homogènes. Les contributions sont actualisées jusqu'en 2022, dans quelques cas même jusqu'en 2023.

L'introduction (pp.1-34) évoque d'abord, en un survol rapide mais précis (pp. 2-12), l'évolution du statut des langues dites régionales, de la *loi Deixonne* de 1951 jusqu'à l'adoption de la *loi Molac* en 2021 et les péripéties qui ont suivi ce dernier vote (toutefois, les autrices ne discutent pas l'emploi du terme *langue régionale*, terme qui n'est pas neutre : aucune *langue* n'a au départ la vocation de devenir une *langue régionale*). La deuxième partie de cette introduction (pp. 12-18) montre que « les langues régionales font progressivement leur entrée dans l'ère numérique » (p. 12) et présente un choix des outils disponibles au moment de la rédaction. Leur nombre est considérable, et on voit d'autre part, dès ces paragraphes, que des projets importants attendent encore leur mise en œuvre ; trop souvent la question du financement retarde des initiatives prometteuses. La dernière partie (pp. 18-32) justifie la répartition des travaux en quatre parties, puis présente les diverses contributions. Il convient de retenir la remarque suivante pour comprendre les démarches des auteurs et autrices : « [...] l'accès au numérique ne concerne pas seulement les chercheurs mais affecte aussi la vie des langues. On sait qu'il est essentiel pour la survie des langues non majoritaires. » (p. 18).